

DANUTA WALCZAK-DURAJ*

Uniwersytet Łódzki

POTENCJAŁ I SPECYFIKA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO Kobiet FUNKCJONUJĄCYCH W ŚRODOWISKU WIEJSKIM

STRESZCZENIE

Zasadniczym celem rozważań zawartych w niniejszym artykule jest próba zdiagnozowania potencjału i specyfiki kapitału społecznego występującego wśród kobiet wiejskich. Kapitał ten traktowany jest tutaj zarówno jako narzędzia pomiaru realnie istniejącego potencjału społecznego uczestnictwa i współdziałania kobiet dla dobra lokalnej, wiejskiej społeczności, jak i jako zespół podstawowych zmiennych, wykorzystywanych w procesie tworzenia i podtrzymywania więzi społecznej w tych społecznościach.

Podstawę empiryczną niniejszego tekstu stanowią badania o charakterze ilościowym, przeprowadzone w oparciu o wywiady kwestionariuszowe w lipcu 2007 r., zrealizowane na 1600-osobowej, reprezentatywnej próbie kobiet zamieszkałych na zróżnicowanych obszarach wiejskich we wszystkich 16 województwach, w ramach kierowanego przeze mnie modułu badawczego pt.: *Determinanty uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*, stanowiącego część szerszego projektu badawczego.

Zarówno podstawowe jak i dodatkowe ustalenia zawarte w tym artykule pozwalają stwierdzić, iż choć rozproszony charakter kapitału społecznego kobiet wiejskich wynika ze specyfiki lokalnego środowiska wiejskiego, to jednak chcąc aktywizować kobiety wiejskie poprzez odwoływanie się do specyfiki ich kapitału grupowego musimy poszukiwać takich rozwiązań, w których znajdzie się również miejsce na te wartości, które pozwolą w większym stopniu wyjść kobietom wiejskim z kręgu grup pierwotnych.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, kobiety wiejskie, uczestnictwo społeczne.

---

* duraj.danuta@wp.pl

1. WSTĘP

Zasadniczym celem rozważań zawartych w niniejszym artykule jest próba zdiagnozowania potencjału i specyfiki kapitału społecznego występującego wśród kobiet wiejskich. Kapitał ten traktowany jest tutaj zarówno jako narzędzie pomiaru realnie istniejącego potencjału społecznego uczestnictwa i współdziałania kobiet dla dobra lokalnej, wiejskiej społeczności, jak i jako zespół podstawowych zmiennych, wykorzystywanych w procesie tworzenia i podtrzymywania więzi społecznej w tych społecznościach. Charakter dominującego typu więzi społecznej jest bowiem coraz częściej wykorzystywany nie tylko do analizy funkcjonowania współczesnych instytucji i organizacji, ale również do analizy funkcjonowania społeczności lokalnych. Wtedy też próbuje się łączyć pojęcie więzi z takimi pojęciami jak: zaufanie, kapitał społeczny czy reputacja, traktowanymi jako istotne zmienne, wpływające nie tylko na szanse w osiągnięciu zakładanych celów, ale również na ogólnie pojęty ład społeczny. Tym bardziej, że wraz z pogłębianiem się procesów globalizacji i pojawianiem się transgranicznych instytucji czy przedsiębiorstw, coraz częściej dostrzega się, iż modyfikujący wpływ na ich funkcjonowanie wywiera złożony kontekst społeczno-kulturowy, kompetencje owych podmiotów w zakresie identyfikowania tego kontekstu oraz podejmowanie właściwych działań komunikacyjnych z szeroko pojętym otoczeniem społecznym.

Podstawę empiryczną niniejszego tekstu stanowią badania o charakterze ilościowym, przeprowadzone w lipcu 2007 r., w oparciu o wywiady kwestionariuszowe zrealizowane na 1600-osobowej, reprezentatywnej próbie kobiet zamieszkałych na zróżnicowanych obszarach wiejskich we wszystkich 16 województwach, w ramach kierowanego przeze mnie modułu badawczego pt.: *Determinanty uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym*¹, stanowiącego część szerszego projektu badawczego².

---

¹ Zarówno rozbudowany pilotaż jak i badania właściwe przeprowadziła na zlecenie Pracownia Badań Społecznych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Zebrany materiał empiryczny został również przez Pracownię przygotowany do dalszego, statystycznego opracowania, w postaci bazy danych. Materiały wyjściowe odnoszące się do badań ilościowych zawarte są w dwóch raportach cząstkowych do modułu badawczego dr A. Michalskiej-Żyła: *Obliczenia statystyczne na podstawie danych ilościowych otrzymanych podczas badań kwestionariuszowych*, stanowiące integralną całość z analizą wyników ilościowych, sporządzoną przez mgr A. Kretek-Kamińską, zawartą w raporcie: *Analiza statystyczna wyników otrzymanych podczas badań kwestionariuszowych*.

² Projekt badawczy nosił tytuł: *Diagnoza sytuacji społeczno-zawodowej kobiet wiejskich w Polsce* (kierownik projektu: J. Krzyszkowski) i był realizowany na zlecenie Ministerstwa

2. ZAUFANIE SPOŁECZNE A KAPITAŁ SPOŁECZNY – KONTEKST TEORETYCZNY

Wykształcanie się kapitału społecznego w środowisku kobiet wiejskich traktowane jest tutaj w kategoriach potencjału społecznego uczestnictwa i współdziałania, opartego na zaufaniu społecznym, w tym na wzajemnym zaufaniu członków danej zbiorowości, utrzymywanych przez nich sieciach kontaktów oraz na systemie podzielanych przez nich wartości i norm moralnych. Z tego też względu w badaniu przyjęto określone wskaźniki zaufania społecznego, które traktowane są jako zmienne niezależne, warunkujące kierunek i intensywność uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym. Zaufanie społeczne – zgodnie z rozumieniem zaproponowanym przez R. Putnama [2000] – to uogólnione zaufanie okazywane innym ludziom, i – jak podkreśla P. Sztompka [2002] – stanowi ono rodzaj zasobu, który jest uruchamiany w nieustannym hazardzie kontaktów z innymi ludźmi. Zaufanie dotyczy zatem trzech sfer rzeczywistości społecznej, stanowiących zarazem trzy jego aspekty: jest właściwością relacji wymiany między ludźmi, stanowi podstawę współpracy między nimi oraz jest normą kulturową.

Można również przyjąć, tak jak F. F. Fukuyama i inni autorzy, iż zaufanie społeczne to główne źródło kapitału społecznego, który nie może być zgromadzony z inicjatywy jednostki, ponieważ oparty jest nie na występowaniu cech indywidualnych, osobowościowych, ale cech społecznych. Stąd też społeczeństwa mogą budować bądź też tracić kapitał społeczny. Możemy go zatem zdefiniować, jako zdolność: [...] *wynikająca z rozpowszechnienia zaufania w obrębie społeczeństwa lub jego części. Kapitał ten może być cechą najmniejszej i najbardziej podstawowej grupy społecznej jaką jest rodzina, można go także rozpatrywać w skali całego narodu lub w obrębie wszystkich grup pośrednich. Kapitał społeczny różni się od innych form kapitału ludzkiego tym, że jest tworzony i przekazywany za pośrednictwem mechanizmów kulturowych: religii, tradycji, historycznego nawyku* [Fukuyama 1997:37].

Zaufanie społeczne wobec osób określane jest najczęściej jako zaufanie poziome. Zaufanie wobec władzy politycznej i instytucji publicznych określane jest najczęściej jako zaufanie pionowe. Mogą one, lecz nie muszą być ze sobą powiązane [Inglehard 1999]. Ten podział zaufania społecznego rozpatrywany

jest często ze względu na swe podstawowe źródła: oczekiwania i odczucia o charakterze moralnym – trudne do uzyskania, wolno się zmieniające i trudne do przewidzenia, oraz oczekiwania o charakterze racjonalnym – łatwiejsze do wygenerowania, szybko się zmieniające oraz łatwe do przewidzenia. Stąd też zaufanie „moralne” odnosi się raczej do zaufania poziomego, rozumianego w kategoriach normy kulturowej, zaś zaufanie „racjonalne” do zaufania pionowego, adresowanego do struktur instytucjonalnych.

Ważnym jest, by osiągnąć w danym społeczeństwie czy środowisku lokalnym stosunkowo wysoki poziom pionowego zaufania o charakterze racjonalnym, by potem powoli dążyć do osiągnięcia zaufania na bazie kryteriów moralnych. Zaufanie racjonalne (np. osiągnięte na bazie efektywnie funkcjonujących instytucji, realizujących zakładane cele) ma swą genezę w teorii wymiany społecznej. Postawa racjonalna umożliwia określenie niezbędnego minimum zaufania; jego wzrost uzależniony jest m.in. od sankcji negatywnych, jakie grożą komuś, kto to zaufanie zawiedzie. Biorąc zaś pod uwagę najczęściej wymieniane funkcje zaufania społecznego, w tym funkcję tworzenia kapitału społecznego, przyjęto jednocześnie założenie, że wysoki poziom zaufania społecznego ma istotne znaczenie dla ugruntowywania wartości demokratycznych w środowisku wiejskim; przyczyniania się do stabilności i trwałości tego systemu oraz do zwiększania potencjału związanego z samoprzekształcaniem się społeczeństwa zmierzającego w kierunku społeczeństwa obywatelskiego. Pamiętano przy tym, iż podstawowe hipotezy dotyczące czynników zmieniających poziom zaufania społecznego (kulturowe, statusowe, relacyjne, środowiskowe, instytucjonalne i psychospołeczne) w odniesieniu do społeczeństw postsocjalistycznych, w tym do społeczeństwa polskiego, nie zawsze są w badaniach empirycznych weryfikowane pozytywnie. Niekiedy wskaźniki zaufania społecznego i poziom kapitału społecznego są nie tylko niskie, ale również wewnętrznie niespójne, rozproszone i zdekomponowane.

Interesującym było zatem pytanie, z jakim poziomem zaufania i z jakim kapitałem społecznym mamy do czynienia w środowisku kobiet wiejskich? Odpowiedź na to pytanie nie pełni tylko czystej funkcji poznawczej, ale również wyraźną funkcję aplikacyjną, związaną z realizacją założeń polityki społecznej państwa i obywatelskiej polityki społecznej wobec środowisk wiejskich. Oczywiście, używanie określenia „kapitał społeczny kobiet wiejskich” jest pewnym skrótem myślowym, odnoszącym się do *implicite* przyjmowanego założenia, że kapitał ten stanowi nieodłączną część kapitału społecznego wiejskich społeczności lokalnych, określanego też niekiedy mianem kapitału komunalnego. Kapitał społeczny w środowisku wiejskich społeczności lokalnych tworzony jest zarówno

przez kobiety jak i mężczyzn; jednak przyjęcie takiej perspektywy teoretycznej, w ramach której koncentrujemy się na specyfice tego kapitału w odniesieniu do kategorii samych kobiet, podyktowane było kilkoma podstawowymi grupami przesłanek.

Najważniejsza grupa przesłanek odnosiła się do szerszego kontekstu, związanego z funkcjonowaniem współczesnego świata społecznego, uwikłanego w złożony proces globalizacji, prowadzący do „globalnego sąsiedztwa”, w którym mają miejsce złożone, wielopoziomowe i powiązane ze sobą procesy interpretacji, translacji, mutacji oraz adaptacji globalnych treści. Indygenizacja (u lokalnienie) i kreolizacja (mieszanie) prowadzą w efekcie do nadawania sensów globalnym treściom w lokalnych warunkach. Wiąże się z tym również koncepcja „dynamicznych tradycji”, w których owym globalnym treściom, wytworom i wartościom nadawane są lokalne sensy przez ich lokalnych odbiorców. Stąd też rosnąca rola lokalnych liderów, czy – rzecz ujmując szerzej – osób przejawiających aktywność w różnych, sformalizowanych i niesformalizowanych rodzajach działalności społecznej i politycznej. W wiejskim środowisku lokalnym to przede wszystkim kobiety, zarówno poprzez pełnienie ról socjalizacyjnych, jak i bardzo szeroką, niesformalizowaną najczęściej aktywność społeczną, pełnią funkcję zarówno multiplikatorek opinii publicznej, jak i liderek przy wprowadzaniu zmian, również o charakterze modernizacyjnym.

Wprowadzenie do antropologicznej i socjologicznej perspektywy postulatu R. Robertsona [1992; 1995], by za jedynie sensowną perspektywę dla opisu i oceny przebiegu i skutków globalizacji uznać perspektywę lokalną, nazywaną najczęściej terminem *glocalizacja*, uchyla w zasadzie dawny model interpretacyjny, oparty na zasadzie: centrum – peryferie. Środowisko wiejskie nabiera więc, z jednej strony, nowych, szerszych znaczeń i możliwości interpretacyjnych, z drugiej zaś, staje się zdecydowanie ważniejszą ramą odniesień do tworzenia różnego rodzaju strategii na poziomie projektów modernizacyjnych, w tym projektów odnoszących się do szeroko pojętych działań w zakresie aktywizowania kobiet wiejskich w obszarze życia publicznego (społecznego i politycznego). Co więcej, szans na podnoszenie poziomu społecznego zaufania w społecznościach wiejskich, kształtowania postaw wspólnotowych, w tym więzi moralnych, poszukiwać należy nie tyle w procesach globalizacji czy w umacnianiu instytucji liberalnej gospodarki rynkowej, co w procesie odradzania się czy tworzenia tożsamości wspólnot lokalnych, w których zawężony zostaje margines ludzi dotkniętych anomią społeczną i towarzyszącym jej przeświadczeniem o straconym, nieudanym życiu. Tym samym proces stawania się jednostek obywatelami w społecznościach lokalnych przebiegać może nie poprzez stosowanie odgórnej strategii, polega-

jącej na nadawaniu jednostkom praw przez państwo, co zazwyczaj prowadzi do wytworzenia się kategorii „pozytywnego” obywatela (poprzez analogię do prawa pozytywnego), ale poprzez stosowanie strategii oddolnej, prowadzącej do wykształcenia się obywatela aktywnego. Budowanie tożsamości wspólnot lokalnych, w obrębie której funkcjonują często jednostki „skazane” na lokalność, nie mające większych szans na wybór innej lokalności, jest niezmiernie trudne. Bardzo wiele zależy wtedy od osób i grup aktywnych w wymiarze społecznym i politycznym. Aktywność ta jest zazwyczaj pozytywnie skorelowana, zarówno z wysokim poziomem zaufania społecznego, jak i wysokim poziomem kapitału społecznego o charakterze pomostowym. Wiejska społeczność lokalna tym się bowiem wyróżnia spośród innych wspólnot, iż jest względnie homogeniczna, bardzo często terytorialnie odrębna od innych społeczności lokalnych. Gmina czy wieś są na tyle specyficznymi całościami, iż w ich obrębie można w większym stopniu pielęgnować te wartości, które stanowią o istocie życia społecznego. Oczywistym jest, że im wyższy poziom zaufania społecznego, tym większe szanse na budowę kapitału społecznego, który przyspiesza obieg informacji i zwiększa możliwości porozumienia między poszczególnymi grupami interesów w danej społeczności; ponadto świadczy najczęściej o większej otwartości mieszkańców wobec innych społeczności.

Stąd też interesującym wydała się próba odpowiedzi na pytanie o to, jaki poziom zaufania społecznego werbalizują kobiety wiejskie i jaki rodzaj kapitału społecznego w środowisku kobiet wiejskich dominuje – raczej kapitał integracyjny czy raczej kapitał pomostowy? Odpowiedź na to podstawowe pytanie badawcze jest bardzo istotna z punktu widzenia różnicowania ewentualnych, planowanych przez państwo rozwiązań z zakresu polityki społecznej, adresowanych nie tyle do władz lokalnych, co do samych kobiet wiejskich.

Dla potrzeb analizy zastosowano trzy komponenty kapitału społecznego. Uznano przy tym, iż do badania potencjału i charakteru kapitału społecznego kobiet wiejskich najbardziej przydatna jest koncepcja, rozwinięta i zastosowana m.in. przez M. Frykowskiego [Frykowski 2005; Frykowski, Jażdżewska 2006], badającego również społeczności lokalne gmin wiejskich województwa łódzkiego. Każdy komponent składający się na kapitał społeczny zbudowany jest z kolejnych trzech elementów składowych:

1. komponent zaufania (*trust* -t), na który składają się:

a) zaufanie do osób znanych, czyli sąsiadów i innych mieszkańców swojej miejscowości/ gminy;

b) zaufanie społeczne, którego wskaźnikiem jest pozytywna odpowiedź na ogólne pytanie: „Czy uważa Pani, że większości ludzi można zaufać?”;

c) zaufanie do władz lokalnych.

Suma składowych komponentu zaufania (wyrażonych w kategoriach dwuwartościowych) tworzy syntetyczny wskaźnik poziomu zaufania charakteryzującego kobiety wiejskie.

2. komponent sieci kontaktów (*network -n*), w ramach, którego analizowane są:

a) sieć kontaktów nieformalnych, czyli liczba przyjaciół i bliskich znajomych;

b) sieć kontaktów formalnych, rozumiana jako uczestnictwo w organizacjach lub stowarzyszeniach;

c) sieć kontaktów wirtualnych, związana z korzystaniem z Internetu.

Suma składowych komponentu sieci kontaktów (wyrażonych w kategoriach dwuwartościowych) tworzy syntetyczny wskaźnik sieci kontaktów utrzymywanych przez badane kobiety.

3. komponent wartości i norm moralnych (*values -v*), w skład którego wchodzi:

a) wiarygodność wyrażająca się w przekonaniu o konieczności dotrzymania zobowiązań;

b) rygoryzm moralny rozumiany jako przekonanie, że zawsze można odróżnić dobro od zła (a więc jako wskaźnik braku przekonań anomijnych);

c) patriotyzm lokalny, oznaczający silną więź z miejscowością zamieszkania.

Suma składowych komponentu wartości i norm (wyrażonych w kategoriach dwuwartościowych) tworzy syntetyczny wskaźnik charakteryzujący stosunek badanych kobiet do poddanych ocenie wartości i norm.

Poziom i różne wymiary zaufania wśród kobiet wiejskich

Pierwszą kategorią zjawisk, jaką poddano analizie było zaufanie, jakie mają kobiety wiejskie do bliższych i dalszych osób w ich otoczeniu. Nie jest zaskoczeniem rezultat analizy pokazujący, że najwięcej kobiet obdarza zaufaniem osoby najbliższe, najlepiej sobie znane, a w miarę zmniejszania się stopnia zażyłości z daną kategorią osób, spada liczba kobiet im ufających. O ile ponad 95% kobiet wiejskich ufa członkom najbliższej rodziny, a niemal 70% ufa także członkom

rodziny dalszej, to swoich sąsiadów obdarza zaufaniem już tylko co druga z kobiet wiejskich, zaś swoich współpracowników darzy zaufaniem co trzecia spośród badanych (zob. tabela 1).

Naturalną konsekwencją opisanego zjawiska jest fakt, że ogólne zaufanie do osób obcych, spotykanych w różnych sytuacjach życiowych, przejawia już zaledwie 18,6% kobiet wiejskich, a przekonanie, że większości ludzi można zaufać wyraża 22,8% spośród nich (zob. tabela 1). Z podobną sytuacją mamy do czynienia także w przypadku zaufania, którym kobiety wiejskie są skłonne obdarzyć przedstawicieli rozmaitych instytucji i same te instytucje. O ile swojemu Kościołowi ufa 2/3 kobiet wiejskich, o tyle władze lokalne obdarza zaufaniem już tylko 1/3 spośród nich, a niespełna 1/4 badanych ma zaufanie także do mediów. Zaufaniem nieco więcej niż co ósmej kobiety wiejskiej cieszą się organizacje pozarządowe, a dwie pozostałe wymienione instytucje, czyli rząd i partie polityczne, obdarza zaufaniem jeszcze mniejsza liczba kobiet wiejskich (zob. Tabela 1).

TABELA 1 - Zaufanie do różnych kategorii osób i instytucji z otoczenia kobiet wiejskich

1	Zaufanie do osób znanych	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi N=1600
1.1	Członkowie najbliższej rodziny	1525	95,3
1.2	Członkowie dalszej rodziny	1109	69,3
1.3	Sąsiedzi	829	51,8
1.4	Zaufanie do osób, z którymi się pracuje	515	32,2
2	Zaufanie społeczne	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi N=1600
2.1	Przekonanie, że większości ludzi można zaufać	362	22,6
2.2	Zaufanie do obcych osób spotykanych w różnych sytuacjach życiowych	297	18,6
3	Zaufanie do instytucji	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi N=1600
3.1	Kościół	1063	66,4
3.2	Władze lokalne	494	30,9
3.3	Media	354	22,1
3.4	Organizacje pozarządowe	207	12,9
3.5	Rząd	123	7,7
3.6	Partie polityczne	59	3,7

W tym miejscu należałoby skomentować jeden ze wskaźników zaufania społecznego, którym posługują się najczęściej badacze w badaniach porównawczych o charakterze międzynarodowym: **przekonanie, że, ogólnie rzecz biorąc, większości ludzi można ufać**. W odniesieniu do kobiet wiejskich wynosi ono 22,6% wskazań i choć jest stosunkowo niskie, np. w porównaniu ze wskazaniami członków społeczeństw nordyckich, sięgającymi niekiedy 2/3 wskazań, to w porównaniu z danymi CBOS-u [2008], odnoszącymi się do ogółu społeczeństwa polskiego i mieszkańców wsi (po 26,0% wskazań) jest tylko w niewielkim stopniu niższy. Pamiętać jednak należy o tym, iż w środowisku wiejskim poziom zaufania społecznego był w Polsce zazwyczaj niższy niż w całym społeczeństwie. W badaniach z 2008 roku niższy, niż na wsi, był jednak w miastach nie większych niż 100 tys.; dla miast największych poziom zaufania społecznego wynosił jednak aż 32,0% wskazań.

Sieć kontaktów utrzymywanych przez kobiety wiejskie

Kolejnym czynnikiem obrazującym sytuację kobiet wiejskich w środowisku lokalnym jest sieć kontaktów jakie utrzymują one z innymi osobami. Niemal 95% kobiet posiada w swoim otoczeniu osoby bliskie, przyjaciół, z którymi regularnie się spotyka (z tego ponad połowa dysponuje rozbudowaną siecią kontaktów nieformalnych – posiada powyżej 5 bliskich osób). Zdecydowanie mniejsza grupa kobiet nawiązuje także kontakty o charakterze formalnym. Niespełna 16% kobiet wiejskich należy do organizacji, z czego zdecydowana większość, ponad 65% tej grupy należy tylko do jednej organizacji. Stosunkowo niewielka grupa kobiet wiejskich utrzymuje ze swoimi znajomymi również kontakty wirtualne. Tylko co czwarta kobieta wiejska korzysta regularnie z poczty elektronicznej i/lub komunikatorów internetowych. Za to połowa tej grupy dysponuje rozbudowaną (obejmującą więcej niż 5 uczestników) siecią kontaktów tego typu.

3. WARTOŚCI I NORMY MORALNE ORAZ PATRIOTYZM LOKALNY KOBIEC WIEJSKICH

Kolejnymi wyznacznikami sposobu funkcjonowania kobiet w społecznościach, do których należą, jest wyznawany przez nie system wartości i norm moralnych oraz stopień poczucia przynależności do społeczności i stopień przywiązania do miejsca zamieszkania.

Prawie 2/3 spośród badanych kobiet cechuje wysoki poziom rygorystyki moralnego, pojmowanego tutaj w jego najsłabszej wersji i wyrażającego się

w przekonaniu, że istnieją jasne zasady pozwalające zawsze odróżnić dobro od zła. Aż 2/3 z badanych kobiet uważa także, że zawsze, niezależnie od okoliczności, należy dotrzymywać podjętych zobowiązań (zob. Tabela 2).

TABELA 2 –Wartości i normy moralne kobiet wiejskich

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi
1	Kobiety przekonane, że istnieją jasne zasady określające, co jest dobre, a co złe	963	60,2
2	Kobiety deklarujące, że nie ma jasnych zasad określających, co jest dobre a co złe, oraz nie mające jednoznacznej opinii na ten temat	633	39,6
Ogółem		1596	99,8
Brak odpowiedzi		4	0,3
Ogółem		1600	100,0
1	Kobiety przekonane, że zawsze należy dotrzymywać przyjętych zobowiązań	1066	66,6
2	Kobiety deklarujące, że nie zawsze trzeba się wywiązywać z przyjętych zobowiązań, oraz nie mające jednoznacznej opinii na ten temat	531	33,2
Ogółem		1597	99,8
Brak odpowiedzi		3	0,2
Ogółem		1600	100,0

Patriotyzm lokalny kobiet wiejskich wyrażał się w kilku formach. Jednym z jego przejawów była deklaracja dotycząca przywiązania do swojej społeczności lokalnej, jako do tej grupy, z którą, poza swoją rodziną, kobiety wiejskie czują się związane najmocniej. Taką deklarację złożyło ponad 70% ogółu kobiet wiejskich. Niewątpliwym przejawem patriotyzmu lokalnego jest także zadowolenie z faktu, że zamieszkuje się właśnie w tym, a nie innym miejscu (wyrażane przez ponad 80% kobiet) oraz niechęć do przeprowadzki w jakiegokolwiek inne miejsce (deklarowana przez ponad 60% kobiet).

Za nieco subtelniejszy przejaw patriotyzmu można uznać także znajomość historii miejscowości, w której się zamieszkuje (deklarowaną przez ponad 55% kobiet) oraz znajomość regionalnych zwyczajów, tradycji lub obrzędów (deklarowaną przez ponad 50% badanych) (zob. tabela 3).

TABELA 3 – Przejawy patriotyzmu lokalnego kobiet wiejskich

Lp.	Przejawy patriotyzmu lokalnego	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi N=1600
1	Kobiety przywiązane do swojego miejsca zamieszkania (wsi lub najbliższego sąsiedztwa)	1167	72,9
2	Kobiety zadowolone z zamieszkiwania w swojej miejscowości	1309	81,9
3	Kobiety, które nie zmieniłyby miejsca zamieszkania	990	61,9
4	Kobiety, deklarujące znajomość historii swojej miejscowości	891	55,7
5	Kobiety deklarujące znajomość lokalnych zwyczajów, obrzędów, potraw	811	50,7

Ogólnie można powiedzieć, iż poziom deklarowanego patriotyzmu lokalnego był wysoki; ponad 80% kobiet było zadowolonych z tego, że mieszka w swojej miejscowości, a prawie 3/4 deklarowało przywiązanie do swojego miejsca zamieszkania.

Opis komponentów kapitału społecznego kobiet wiejskich

Komponent zaufania (*trust -t*)

Jak wspomniano wcześniej, dla potrzeb analizy zastosowano trzy komponenty kapitału społecznego, z których każdy zbudowany jest z kolejnych trzech elementów składowych. Na komponent zaufania składają się: zaufanie do sąsiadów, zaufanie społeczne oraz zaufanie do władz lokalnych. Swoich sąsiadów obdarza zaufaniem co druga kobieta, zaufanie do władz lokalnych wyraża niemal co trzecia, a zaufanie społeczne wyrażające się w przekonaniu, że większości ludzi można ufać – nieco mniej niż co czwarta.

TABELA 4 – Składowe komponentu zaufania kobiet wiejskich

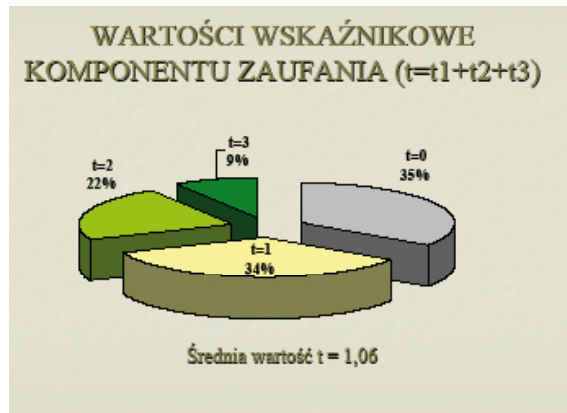
Lp.	Składowe komponentu zaufania	Tak		Nie	
		Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi
1	Zaufanie do sąsiadów (t1)	829	52,0	285	17,8
2	Zaufanie społeczne - przekonanie, że większości ludzi można zaufać (t2)	362	22,8	73	4,6
3	Zaufanie do władz lokalnych (t3)	494	30,9	411	25,7

Suma składowych komponentu zaufania (wyrażonych w kategoriach dwuwartościowych) tworzy syntetyczny wskaźnik poziomu zaufania charakteryzującego badane kobiety³. Co trzecia z badanych uzyskuje najniższą wartość wskaźnika zaufania, co oznacza, że nie ufa ona żadnej z wchodzących w jego skład kategorii osób (sąsiadom, władzom lokalnym, innym ludziom), a tylko co jedenastą kobietę charakteryzuje najwyższa wartość wskaźnika oznaczająca, że posiada ona zaufanie do wszystkich wymienionych kategorii osób (zob. Tabela 5 i wykres nr 1).

TABELA 5 – Wartości wskaźnikowe komponentu zaufania

Komponent zaufania - wskaźnik syntetyczny	t=0		t=1		t=2		t=3	
	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
t=t1+t2+t3 N=1581	546	34,5	543	34,3	351	22,2	141	8,9

WYKRES nr 1 - Wartości wskaźnikowe komponentu zaufania kobiet wiejskich

³ Średnie wartości wskaźników poszczególnych komponentów to średnie arytmetyczne dla całej zbiorowości, powstałe w wyniku zsumowania wartości trzech komponentów głównych (zaufania, wartości i norm moralnych oraz sieci kontaktów) i podzieleniu tej sumy przez trzy. Wartość wskaźnika =1 oznacza, że danej respondentki dotyczy tylko jeden z komponentów (np. w ramach sieci kontaktów- są to zazwyczaj kontakty nieformalne), wartość wskaźnika =2 oznacza, że danej respondentki dotyczą dwa komponenty, zaś wartość wskaźnika =3 oznacza, że danej respondentki dotyczą trzy komponenty. Stąd też np. średnia wartość wskaźnika dla całej zbiorowości (wskaźnik syntetyczny) t= 1,06 oznacza, że większość respondentek zadeklarowała zaufanie co najwyżej do jednej z kategorii osób wymienionych w ramach komponentu zaufania.

Komponent sieci kontaktów (*network -n*)

Na komponent sieci kontaktów składa się zarówno sieć kontaktów nieformalnych, czyli liczba przyjaciół i bliskich znajomych, sieć kontaktów formalnych, rozumiana jako uczestnictwo w organizacjach lub stowarzyszeniach, jak i sieć kontaktów wirtualnych, związanych z korzystaniem przez kobiety z poczty elektronicznej.

Jak opisywano to już wyżej, ponad 94 % kobiet wiejskich posiada przyjaciół, z którymi utrzymuje bliskie i częste kontakty osobiste; 25% spośród badanych utrzymuje ze swoimi znajomymi również kontakty wirtualne, a nieco ponad 15% posiada także znajomych, z którymi utrzymuje kontakty formalne w ramach organizacji (zob. Tabela 6).

TABELA 6 –Składowe komponentu sieci kontaktów kobiet wiejskich

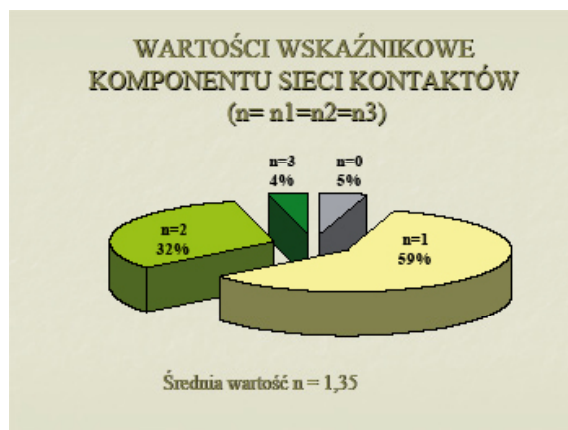
Lp.	Składowe komponentu sieci kontaktów	Tak		Nie	
		Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi
1	Kobiety posiadające bliskich przyjaciół – kontakty nieformalne	1510	94,4	90	5,6
2	Kobiety należące do organizacji – kontakty formalne	249	15,6	1323	82,7
3	Kobiety utrzymujące kontakty wirtualne	401	25,1	1194	74,6

Suma składowych komponentu sieci kontaktów (wyrażonych w kategoriach dwuwartościowych) tworzy syntetyczny wskaźnik sieci kontaktów utrzymywanych przez badane kobiety. Blisko 60% kobiet wiejskich uzyskała wartość wskaźnika komponentu sieci kontaktów równą jeden (zob. tabela 7 i wykres nr 2), co oznacza, że utrzymują one tylko jeden z wyróżnionych typów kontaktów (zazwyczaj są to kontakty nieformalne), a kolejne 32% utrzymuje dwa spośród wymienionych typów kontaktów. Podobne odsetki kobiet uzyskały najniższą, oznaczającą brak jakichkolwiek bliskich kontaktów, wartość wskaźnika (niepełna 5%) oraz najwyższą, oznaczającą utrzymywanie kontaktów wszystkich wyróżnionych typów, wartość wskaźnika (dokładnie 4% badanych).

TABELA 7 - Wartości wskaźnikowe komponentu sieci kontaktów

Komponent sieci kontaktów - wskaźnik syntetyczny	n=0		n=1		n=2		n=3	
	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
n=n1+n2+n3 N=1568	75	4,8	930	59,3	500	31,9	63	4,0

WYKRES nr 2 – Wartości wskaźnikowe komponentu sieci kontaktów kobiet wiejskich

Komponent wartości i norm moralnych (*values -v*)

Na komponent wartości i norm moralnych składa się zarówno wiarygodność wyrażająca się w przekonaniu o konieczności dotrzymywania zobowiązań, rygoryzm moralny, rozumiany tutaj jako przekonanie, że zawsze można odróżnić dobro od zła, oraz patriotyzm lokalny, oznaczający silną więź z miejscowością zamieszkania.

Określone jako wiarygodność, a wspomniane już wcześniej przekonanie o konieczności dotrzymywania zobowiązań podziela ponad 2/3 kobiet wiejskich. Przekonanie, że zawsze można odróżnić dobro od zła, służące tutaj nie tyle jako wskaźnik braku przekonań anomijnych, ale jako wskaźnik rygoryzmu moralnego w jego łagodnej postaci, jest bliskie ponad 60% kobiet wiejskich. Natomiast silną więź ze swoją miejscowością, wyrażającą się w niechęci do zmiany miejsca zamieszkania, podkreśla niemal 62% kobiet wiejskich. Warto przy tym zauważyć,

iż niechęć kobiet wiejskich do zmiany miejsca zamieszkania jest nieco wyższa (oczywiście jedynie na poziomie częstotliwości wskazań), niż znajomość historii miejscowości zamieszkania czy znajomość miejscowych obrzędów i zwyczajów. Z drugiej strony, niechęć do zmiany miejsca zamieszkania jest zdecydowanie niższa, niż zadowolenie z miejsca zamieszkania oraz przywiązanie do miejsca zamieszkania (wsi lub najbliższego sąsiedztwa).

TABELA 8 – Składowe komponentu wartości i norm moralnych kobiet wiejskich

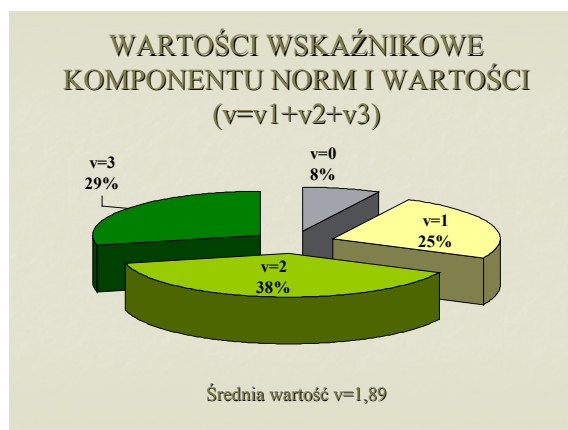
Lp.	Składowe komponentu wartości i norm	Tak		Nie	
		Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi
1	wiarygodność - przekonanie o konieczności dotrzymania zobowiązań	1066	66,6	531	33,2
2	rygoryzm moralny - przekonanie, że zawsze można odróżnić dobro od zła	963	60,3	633	39,7
3	patriotyzm lokalny - (5 zmiennych), m.in. silna więź z miejscowością zamieszkania, niechęć do zmiany miejsca zamieszkania	990	61,9	608	38,0

Suma składowych komponentu wartości i norm (wyrażonych w kategoriach dwuwartościowych) tworzy syntetyczny wskaźnik charakteryzujący stosunek badanych kobiet do poddanych ocenie wartości i norm. Stosunkowo duża (w porównaniu z wcześniej omawianymi komponentami zaufania i sieci kontaktów) grupa kobiet uzyskała wysokie wartości tak skonstruowanego wskaźnika norm i wartości. Wartość maksymalną wskaźnika uzyskało ponad 28% kobiet wiejskich, a wartość oznaczającą wysoki poziom dwu z trzech składowych komponentu – kolejne 39,2% kobiet wiejskich.

TABELA 9 - Wartości wskaźnikowe komponentu wartości i norm moralnych

Komponent wartości i norm-wskaźnik syntetyczny	n=0		n=1		n=2		n=3	
	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	% odpowiedzi
$v=v1+v2+v3$ N=1594	119	7,5	394	24,7	625	39,2	456	28,6

WYKRES nr 3 – Wartości wskaźnikowe komponentu wartości i norm moralnych

Suma dziewięciu omówionych elementów tworzy zmienną zasobów kapitału społecznego w środowisku wiejskim, istotnych z punktu widzenia przejawiania aktywności społeczno-politycznej przez kobiety środowisko to zamieszkujące (zob. Tabela 10).

Największa liczba kobiet uzyskuje średnie wartości syntetycznego wskaźnika wartości i norm. W miarę przechodzenia do wartości skrajnych liczba kobiet je uzyskujących stopniowo się zmniejsza. Zerową wartość wskaźnika uzyskały tylko dwie badane kobiety, a wartość maksymalną – tylko 4 kobiety. Dokładne dane na temat rozkładów poszczególnych wartości wskaźnika kapitału społecznego prezentuje Tabela 11.

TABELA 10 – Średnie wartości wskaźnika kapitału społecznego kobiet wiejskich

Lp.	Komponenty kapitału społecznego	Elementy składowe komponentów zaufania społecznego	Odsetek respondentów	Średnia wartość wskaźnika
1	Komponent zaufania (t)	Zaufanie do osób znanych	52,0	1,06
		Zaufanie do władz lokalnych	30,9	
		Zaufanie społeczne	22,8	
2	Komponent sieci kontaktów (n)	Kontakty nieformalne	94,4	1,35
		Kontakty wirtualne	25,1	
		Kontakty formalne	15,6	
3	Komponent norm i wartości (v)	Wiarygodność	66,6	1,89
		Patriotyzm lokalny	61,9	
		Rygoryzm moralny	60,3	
Potencjał kapitału społecznego		Cs = t + n + v		4,29

TABELA 11 - Wartości syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego

Wartości wskaźnika potencjału kapitału społecznego	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi N=1600
0	2	0,1
1	43	2,7
2	163	10,2
3	288	18,0
4	360	22,5
5	334	20,9
6	234	14,6
7	95	5,9
8	23	1,4
9	4	0,3
Razem	1546	96,6
Brak odpowiedzi	54	3,4
Ogółem	1600	100,0

Relacje między komponentami kapitału społecznego kobiet wiejskich

Dokonanie diagnozy potencjału kapitału społecznego w środowisku kobiet wiejskich wymaga nie tylko opisu poszczególnych komponentów wyznaczających wysokość tego potencjału, ale także opisu wzajemnych relacji, jakie między nimi zachodzą. Istnienie zależności między poszczególnymi komponentami świadczy

o spójności kapitału (a więc i o jego realnej sile). Brak takich zależności oznacza, że kapitał jest rozproszony, a przez to trudniejszy do zaktywizowania. **Między wszystkimi elementami składowymi komponentu zaufania zachodzą istotne statystycznie, ale dość słabe zależności.** Stosunkowo najsilniej w ramach komponentu związane są ze sobą zaufanie do osób znanych (sąsiadów) i zaufanie społeczne (V Cramera-0,276 przy p-0,001), najslabiej zaś zaufanie do osób znanych i zaufanie do władz lokalnych (V Cramera -0,170 przy p-0,001). **W przeciwieństwie do analizowanego wyżej komponentu zaufania, między elementami składowymi komponentu sieci kontaktów nie zachodzą zależności istotne statystycznie.**

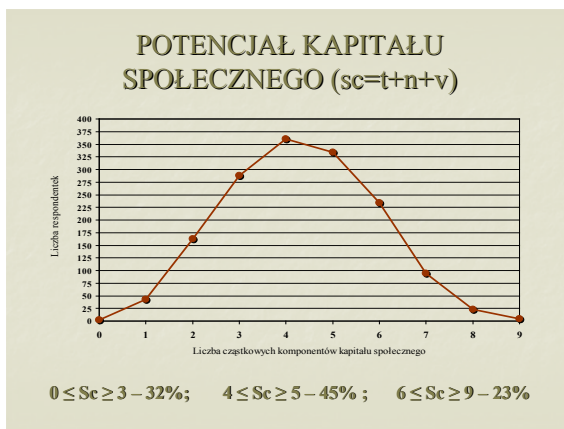
Jeszcze inna konfiguracja elementów składowych pojawia się w ramach komponentu wartości i norm. Występuje tutaj istotna statystycznie, choć niezbyt silna zależność między wiarygodnością, rozumianą jako przekonanie o konieczności dotrzymania zobowiązań, oraz rygoryzmem moralnym, rozumianym jako przekonanie o możliwości jednoznacznego odróżnienia dobra od zła (V Cramera -0,210, p -0,001); nie zachodzą jednak istotne statystycznie zależności między pozostałymi składowymi komponentami.

Najwięcej zależności istotnych statystycznie, zachodzących pomiędzy elementami składowymi różnych komponentów kapitału społecznego, dotyczy zaufania społecznego (słabe, ale istotne statystycznie zależności zachodzą między zaufaniem społecznym i siecią kontaktów wirtualnych; między zaufaniem społecznym i wiarygodnością; między zaufaniem społecznym i rygoryzmem moralnym oraz między zaufaniem społecznym i patriotyzmem lokalnym). Między pozostałymi cząstkowymi elementami komponentów kapitału społecznego zachodzi niewielka liczba istotnych statystycznie zależności.

Niestety, uniemożliwia to stworzenie spójnych, jednorodnych typów kapitału, właściwych określonym kategoriom kobiet wiejskich i prowadzi do konkluzji, że kapitał społeczny w środowisku wiejskim ma mocno rozproszony charakter.

Zatem, podsumowując analizę zależności między cząstkowymi komponentami kapitału społecznego kobiet wiejskich, stwierdzić należy, że zależności te są albo bardzo słabe, albo niezbyt silne, co – z punktu widzenia podejmowania działań zmierzających w kierunku zwiększania uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym – stanowić może dość dużą przeszkodę; kapitał społeczny kobiet wiejskich jest nie tylko rozproszony, ale nie posiada też wyraźnych cech kapitału integracyjnego czy nawet wyraźnych cech kapitału pomostowego. Sam zaś potencjał kapitału społecznego kobiet wiejskich należy ocenić jako przeciętny (zob. wykres nr 4).

WYKRES nr 4 – Potencjał kapitału społecznego kobiet wiejskich

Korelaty komponentów kapitału społecznego kobiet wiejskich

W opisie zasobów kapitału społecznego w środowisku kobiet wiejskich pojawiać się winny nie tylko charakterystyki poszczególnych elementów składowych tego kapitału, czy też charakterystyki relacji między tymi składnikami, ale również relacji jakie zachodzą między tymi elementami a zewnętrznymi wobec nich czynnikami określającymi sytuację kobiet wiejskich. Przy czym wykorzystano tutaj tylko te charakterystyki społeczno – demograficzne, które różnicowały wartość wskaźnika kapitału społecznego w poszczególnych kategoriach kobiet. Okazały się nimi: wiek kobiet, poziom ich wykształcenia, ocena sytuacji materialnej własnej rodziny oraz wykonywany przez kobiety zawód. Warto bowiem pamiętać o tym, iż kobiety mieszkające na wsi w sposób dość istotny różnią się między sobą pod względem wymienionych korelatów, również pod względem wykonywanych zawodów. Ogółem nieco ponad 34% kobiet wiejskich to osoby w wieku od 18 lat do 30 lat; nieco ponad 43% to osoby w wieku 31 do 49 lat; pozostałe 22% kobiet należało do kategorii obejmującej osoby w wieku od 50 do 60 lat. Największa liczba kobiet wiejskich (niemal 36% ogółu) posiadała wykształcenie średnie. Druga pod względem liczebności (obejmująca ponad 30% ogółu) kategoria kobiet legitymowała się wykształceniem zasadniczym zawodowym. Nieco więcej niż co czwarta (26,7% ogółu) kobieta wiejska posiadała co najwyżej wykształcenie gimnazjalne, a tylko nieco więcej niż co czternasta (7% ogółu) legitymowała się wykształceniem wyższym.

Zdecydowana większość kobiet biorących udział w badaniu (ponad 70% ogółu) pozostawała w stałych związkach (z reguły o charakterze formalnym); co piąta z kobiet była panną, niemal co dwudziesta – wdową, a niemal co dwudziesta piąta pozostawała w separacji ze swoim partnerem lub miała za sobą rozwód. **Ponad 60% badanych kobiet wiejskich posiadało dzieci.** Blisko 35% tej kategorii kobiet miało jedno dziecko, 38% - dwoje dzieci; kolejne 18% - troje dzieci, niemal 5% posiadało czworo dzieci a blisko 3% kobiet miało pięcioro dzieci. Piętnaście badanych kobiet posiadało sześcioro dzieci.

W rodzinach niemal połowy badanych kobiet wiejskich funkcjonował tradycyjny podział obowiązków związany z patriarchalnym modelem rodziny, w którym kobieta zajmuje się wyłącznie lub głównie obowiązkami domowymi, a mężczyzna wyłącznie lub głównie obowiązkami zawodowymi; tylko w 3% rodzin kobiet wiejskich miała miejsce sytuacja odwrotna. Jednak nieco ponad 40% kobiet równo dzieliło ze swoimi partnerami tak obowiązki domowe, jak i zawodowe, a niespełna 8% badanych musiała sama wykonywać wszystkie obowiązki ze względu na brak partnera lub innych członków rodziny, którzy mogliby z nimi te obowiązki dzielić (zob. Tabela 13).

TABELA 13 – Podział obowiązków w rodzinach kobiet wiejskich

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi
1	Mężczyzna poświęca się wyłącznie lub głównie obowiązkom zawodowym a kobieta obowiązkom domowym	624	39,0
2	Kobieta i mężczyzna pracują zawodowo i równo dzielą się obowiązkami domowymi	511	31,9
3	Kobieta poświęca się wyłącznie lub głównie obowiązkom zawodowym a mężczyzna obowiązkom domowym	40	2,5
4	Kobieta sama wykonuje wszystkie obowiązki – nie ma męża	96	6,0
Razem		1271	79,4
Brak odpowiedzi		28	1,8
Trudno powiedzieć		301	18,8
Razem		329	20,6
RAZEM		1600	100,0

Średnie miesięczne dochody netto osiągnęte przez rodziny ponad 16% kobiet wiejskich wynosiły według ich deklaracji poniżej 1000 zł; dochody rodziny co czwartej kobiety mieściły się w przedziale od 1001 do 1500 zł, a dochody rodziny

co szóstej z badanych kobiet wynosiły od 1501 zł do 2000 zł. Za ledwie co piątą z rodzin kobiet uczestniczących w badaniu dysponowała finansami wyższymi niż 2000 zł, z tego połowa nie przekroczyła progu 3000 zł.

Niezależnie od dochodów osiągniętych przez ich rodziny, kobiety wiejskie oceniły swoją sytuację materialną także w subiektywnie postrzeganych kategoriach, umieszczając je na kontinuum: **ubóstwo – zamożność**. **Ponad połowa z nich określiła poziom życia swojej rodziny jako przeciętny**; nieco więcej niż co piąta kobieta uznała, że jej rodzina żyje skromnie, a nieco więcej niż co szósta zadeklarowała, że rodzinie żyje się dobrze. Niemal co dwudziesta piąta uczestniczka badania oceniła, że jej rodzina żyje w biedzie, a tylko nieco mniej niż co setna, uznała swoją rodzinę za zamożną.

Ponad połowa spośród badanych kobiet określiła się jako osoby aktualnie nie pracujące ani we własnym gospodarstwie rolnym, ani też poza nim, co można uznać za wysoki wskaźnik, choćby z tego względu, że dominującym typem rodzin wiejskich są rodziny rolnicze. Może to być (poza przypadkami nie ujawniania swojej pracy w gospodarstwie rolnym, którego są współwłaścicielkami) m.in. wskazówka do snucia przypuszczeń, iż zmniejsza się udział kobiet z gospodarstw rolnych w wykonywaniu prac polowych (większy poziom zmechanizowania gospodarstw rolnych) czy w hodowli zwierząt. Co czwarta kobieta była zatrudniona poza rodzinnym gospodarstwem rolnym, niemal co piąta pracowała w gospodarstwie rodzinnym, a co dwudziesta piąta pracowała zarówno w rodzinnym gospodarstwie rolnym, jak i poza nim.

Wśród kobiet, które kiedykolwiek pracowały zawodowo poza rodzinnym gospodarstwem rolnym, dominowały kobiety wykonujące prace fizyczne (ponad 40% kobiet z tej kategorii pracowało w charakterze robotnika wykwalifikowanego, a kolejne ponad 15% z nich w charakterze robotnika niewykwalifikowanego). Co szósta z kobiet była pracownicą urzędu lub należała do służb mundurowych, a nieco więcej niż co ósma była wykwalifikowanym specjalistą lub należała do kadry kierowniczej. Niemal co dwunasta kobieta wykonywała prace fizyczne – umysłowe, a niemal co dwudziesta piąta zajmowała się prowadzeniem własnej działalności gospodarczej lub wykonywała wolny zawód. (zob. Tabela 14).

TABELA 14 – Zawody wykonywane przez kobiety wiejskie

Lp.	Kategorie odpowiedzi	Liczba odpowiedzi	Procent odpowiedzi
1	Kobiety wykonujące wolne zawody i właścicielki firm	37	2,3
2	Kadra kierownicza i wykwalifikowane specjalistki	119	7,4
3	Pracownice służb mundurowych i urzędniczeki	171	10,7
4	Kobiety wykonujące prace fizyczno– umysłowe (pielęgniarki, brygadzistki itp.)	86	5,4
5	Kobiety wykonujące prace fizyczne (wykwalifikowane)	428	26,8
6	Kobiety wykonujące prace fizyczne (niewykwalifikowane)	158	9,9
7	Kobiety pracujące w rolnictwie (nie we własnym gospodarstwie rolnym)	14	0,9
Razem		1013	63,3
Brak odpowiedzi		1	0,1
Inne zawody		85	5,3
Praca zawodowa w rodzinnym gospodarstwie rolnym		501	31,3
Razem		587	36,7
RAZEM		1600	100,0

a) Relacje między wiekiem kobiet i wartością wskaźnika potencjału społecznego

Między wartościami syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego a wiekiem kobiet wiejskich zachodzi istotna statystycznie, choć słaba zależność (V Cramera – 0,125, p-0,001). Kobiety najmłodsze (w wieku od 18 do 30 lat) częściej niż kobiety z pozostałych kategorii wieku uzyskują niskie i bardzo niskie wartości wskaźnika kapitału społecznego. Wartość wspomnianego wskaźnika w przypadku 40% tej grupy kobiet jest niższa od średniej wartości jaką wskaźnik może przybrać. Najwyższe wartości wskaźnika kapitału społecznego pojawiają się natomiast w kategorii kobiet najstarszych (mających co najmniej 50 lat). Niemal 30% kobiet z tej grupy uzyskało ponadprzeciętne (wyższe od możliwej średniej) wartości wskaźnika kapitału społecznego. Słaba zależność między wartością syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego i wiekiem kobiet ma swoje źródła w relacjach zachodzących między ich wiekiem a poszczególnymi cząstkowymi komponentami wchodzącymi w skład wskaźnika kapitału społecznego.

Zależności istotne statystycznie (choć słabe) zachodzą bowiem między wiekiem kobiet i takimi komponentami kapitału społecznego, jak zaufanie do osób znanych (V Cramera-0,137, p-0,001), zaufanie do władz lokalnych (V Cra-

mera- 0,113, p-0,001) sieć kontaktów formalnych (V Cramera-0,181, p-0,001), patriotyzm lokalny (V Cramera- 0,253, p-0,001) oraz sieć kontaktów wirtualnych (V Cramera-0,324 – najsilniejsza zależność, p-0,001). W przypadku czterech komponentów wymienionych jako pierwsze mamy do czynienia z systematycznym zwiększaniem się odsetka kobiet w nie „wyposażonych” w kolejnych kategoriach wiekowych. Im starsze kobiety, tym więcej wśród nich takich, które ufają swoim sąsiadom i władzom lokalnym (a wydaje się także, że podzielają opinię, że można zaufać większości ludzi, choć nie zachodzi tu zależność istotna statystycznie), należą do organizacji społeczno – politycznych oraz czują się mocno związane ze swoim miejscem zamieszkania.

W przypadku ostatniego z wymienionych komponentów, czyli sieci kontaktów wirtualnych, mamy do czynienia z zależnością odwrotną (i, co warto podkreślić, stosunkowo silną). Co wydaje się oczywiste – im młodsze respondentki, tym więcej wśród nich kobiet utrzymujących kontakty wirtualne (korzystanie z Internetu).

b) Relacje między poziomem wykształcenia kobiet wiejskich i wartością wskaźnika potencjału społecznego

Między wartością syntetycznego wskaźnika potencjału społecznego i poziomem wykształcenia kobiet także zachodzi istotna statystycznie, choć słaba zależność (V Cramera- 0,147, p-0,001). Kobiety wiejskie z wykształceniem wyższym częściej, niż kobiety z pozostałych kategorii, osiągają najwyższe wartości wskaźnika kapitału społecznego, a kobiety z wykształceniem podstawowym częściej, niż inne, uzyskują wartości najniższe. Podobnie, jak miało to miejsce w przypadku zależności zachodzących między wiekiem kobiet a uzyskiwaną przez nie wartością wskaźnika kapitału społecznego, także w przypadku zależności między poziomem wykształcenia kobiet i uzyskiwaną przez nie wartością wspomnianego wskaźnika, ma ona swoje źródła w relacjach zachodzących między wykształceniem badanych i poszczególnymi cząstkowymi komponentami wchodzącymi w skład wskaźnika kapitału społecznego.

Istotnie statystycznie zależności zachodzą między poziomem wykształcenia kobiet i posiadaniem przez nie sieci kontaktów formalnych oraz wirtualnych, a także między poziomem wykształcenia respondentek i deklarowanym przez nie przywiązaniem do miejsca zamieszkania traktowanym jako wskaźnik patriotyzmu lokalnego. Im kobiety wiejskie są lepiej wykształcone, tym więcej wśród nich osób należących do organizacji (posiadających kontakty formalne) oraz kobiet korzystających z Internetu (utrzymujących kontakty wirtualne), i tym mniej osób mocno przywiązanych do miejsca zamieszkania.

Stosunkowo najsilniejsza zależność zachodzi między poziomem wykształcenia kobiet, a utrzymywaniem przez nie kontaktów wirtualnych (V Cramera-0,364, p-0,001). Aż 64% badanych, posiadających wykształcenie wyższe podtrzymuje kontakty tego typu, podczas gdy robi to niemal o połowę mniej kobiet z wykształceniem średnim (37% tej grupy) i niemal sześciokrotnie mniej kobiet posiadających niższe stopnie wykształcenia (15% badanych z wykształceniem podstawowym i 10% badanych z wykształceniem zasadniczym zawodowym). Dwie pozostałe zależności są istotne statystycznie, ale zdecydowanie słabsze, o czym świadczą wartości współczynników współzależności (wykształcenie a sieć kontaktów formalnych – V Cramera-0,125 przy p-0,001; wykształcenie a patriotyzm lokalny – V Cramera-0,116, przy p-0,001).

c) Relacje między subiektywną oceną sytuacji materialnej rodzin kobiet wiejskich i wartością wskaźnika potencjału społecznego

Subiektywne poczucie stopnia zamożności rodzin badanych kobiet było przedostatnim spośród czynników, w ramach których znalazły się znacząco różne odsetki kobiet uzyskujących poszczególne wartości wskaźnika kapitału społecznego. Między subiektywną oceną sytuacji materialnej rodzin respondentek i wartością wskaźnika potencjału społecznego pojawiła się istotna statystycznie, ale słaba zależność (V Cramera-0,108, p-0,001). Stosunkowo największe liczebności kobiet uzyskujących niskie wartości wskaźnika rekrutowały się spośród badanych oceniających sytuację swojej rodziny jako gorszą od przeciętnej. Niskie wartości wskaźnika nie pojawiły się za to w ogóle w kategorii kobiet opisujących swoje rodziny jako zamożne. Warto jeszcze wspomnieć o zależnościach zachodzących między oceną sytuacji materialnej rodziny kobiet wiejskich a poszczególnymi komponentami kapitału społecznego wchodzącymi w skład syntetycznego wskaźnika. Istotna statystycznie, choć niezbyt silna zależność (V Cramera -0,249, p-0,001) zachodzi jedynie między subiektywną oceną sytuacji materialnej respondentki i utrzymywaniem przez nią kontaktów wirtualnych. Najwięcej kobiet korzystających z Internetu znajduje się wśród kobiet oceniających swoją sytuację materialną jako bardzo dobrą (określających swoje rodziny jako zamożne). Im gorsze subiektywne oceny poziomu życia własnych rodzin dokonywane przez kobiety, tym mniej wśród nich kobiet utrzymujących kontakty wirtualne.

d) Relacje między wykonywaniem przez kobiety określonych zawodów i wartością wskaźnika potencjału społecznego

Ostatnim czynnikiem różnicującym kobiety wiejskie ze względu na osiągnięte przez nie wartości syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego okazał się wykonywany przez nie **zawód**. Największe odsetki kobiet uzyskujących najwyższe wartości analizowanego wskaźnika rekrutowały się spośród wykwalifikowanych specjalistek i przedstawicielek kadry kierowniczej. Między kategoriami zawodów wykonywanych przez kobiety wiejskie i wartością syntetycznego wskaźnika kapitału społecznego, jaką osiągnęły, zachodzi istotna statystycznie, choć słaba zależność (V Cramera-0,132, p -0,001). Wspomniana zależność znajduje swoje odzwierciedlenie w relacjach zachodzących między konkretnymi zawodami kobiet i poszczególnymi komponentami składowymi wskaźnika kapitału społecznego. Istotnie statystycznie zależności zachodzą bowiem między kategoriami zawodów wykonywanych przez respondentki i posiadaniem przez nie sieci kontaktów formalnych oraz wirtualnych. Największe odsetki kobiet należących do organizacji społeczno – politycznych (co przekłada się na posiadanie kontaktów formalnych) znalazły się wśród wykwalifikowanych specjalistek i kobiet pełniących funkcje kierownicze. Z tej samej kategorii respondentek pochodził też największy odsetek kobiet korzystających z Internetu (utrzymujących kontakty wirtualne). Warto zauważyć, że stosunkowo duże odsetki kobiet wiejskich utrzymujących kontakty wirtualne rekrutowały się spośród przedstawicielek kategorii zawodowych, w ramach których korzystanie z Internetu wydaje się konieczne: urzędniczek i przedstawicielek służb mundurowych (ponad 44% tej kategorii) oraz właścicielek firm (nieco ponad 43% tej grupy –zob. tab. 15). Między kategoriami zawodów wykonywanych przez respondentki i posiadaniem przez nie sieci kontaktów formalnych zachodzi istotna statystycznie, choć niezbyt silna zależność (V Cramera-0, 212, p -0,001). Jednak między kategoriami zawodów wykonywanych przez kobiety wiejskie i posiadaniem przez nie sieci kontaktów wirtualnych zachodzi istotna statystycznie zależność o średniej sile (V Cramera-0,370, p -0,001). Zestawienie wszystkich przywoływanych w tekście zależności statystycznych zawarte jest w Tabeli 15.

TABELA 15. Zestawienie podstawowych zależności statystycznych między różnymi komponentami kapitału społecznego kobiet wiejskich i ich cechami społeczno-demograficznymi

Zależność między:	Liczba przypadków	Chi-kwadrat	V Cra-mera	P
zaufaniem do osób znanych a zaufaniem społecznym	1583	120,613	0,276	0,001
zaufaniem społecznym a siecią kontaktów wirtualnych	1591	11,002	0,083	0,001
zaufaniem społecznym i wiarygodnością	1593	11,341	0,084	0,001
zaufaniem społecznym i rygoryzmem moralnym	1592	20,635	0,114	0,001
zaufaniem do osób znanych a zaufaniem do władz lokalnych	1586	46,063	0,170	0,001
zaufaniem społecznym a zaufaniem do władz lokalnych	1593	76,160	0,219	0,001
wiarygodnością i rygoryzmem moralnym	1596	70,643	0,210	0,001
zaufaniem do osób znanych a wiarygodnością	1585	12,698	0,090	0,001
zaufaniem społecznym i siecią kontaktów nieformalnych	1595	11,743	0,086	0,001
zaufaniem społecznym a siecią kontaktów wirtualnych	1591	11,002	0,083	0,001
zaufaniem społecznym i wiarygodnością	1593	11,341	0,084	0,001
zaufaniem społecznym i rygoryzmem moralnym	1592	20,635	0,114	0,001
zaufaniem społecznym i patriotyzmem lokalnym	1594	34,395	0,147	0,001
zaufaniem do władz lokalnych i siecią kontaktów formalnych	1570	25,967	0,129	0,001
siecią kontaktów wirtualnych i patriotyzmem lokalnym	1594	59,751	0,194	0,001
komponentem zaufania społecznego a komponentem norm i wartości	1577	67,679	0,120	0,001
wiekami a syntetycznym wskaźnikiem potencjału społecznego kobiet	1546	48,407	0,125	0,001
wiekami a zaufaniem do osób znanych	1595	30,080	0,137	0,001
wiekami a zaufaniem do władz lokalnych	1598	20,249	0,113	0,001
wiekami a siecią kontaktów formalnych	1572	51,277	0,181	0,001
wiekami a siecią kontaktów wirtualnych	1595	167,448	0,324	0,001
wiekami a patriotyzmem lokalnym	1598	104,170	0,255	0,001
wykształceniem a syntetycznym wskaźnikiem potencjału społecznego kobiet	1546	100,157	0,147	0,001

Zależność między:	Liczba przypadków	Chi-kwadrat	V Cramera	p
wykształceniem a siecią kontaktów formalnych	1572	24,399	0,125	0,001
wykształceniem a siecią kontaktów wirtualnych	1595	210,872	0,364	0,001
wykształceniem a patriotyzmem lokalnym	1598	21,561	0,116	0,001
oceną sytuacji materialnej rodziny a syntetyczny wskaźnikiem potencjału społecznego kobiet	1544	72,322	0,108	0,001
oceną sytuacji materialnej rodziny a siecią kontaktów wirtualnych	1592	98,420	0,249	0,001
wykonywanym zawodem a syntetycznym wskaźnikiem potencjału społecznego kobiet	980	102,314	0,132	0,001
wykonywanym zawodem a siecią kontaktów formalnych	998	44,903	0,212	0,001
wykonywanym zawodem a siecią kontaktów wirtualnych	1009	137,977	0,370	0,001

4. PODSUMOWANIE

Wielość i ważność procesów dotyczących współczesnych, wiejskich społeczności lokalnych i roli, jaką w tych społecznościach pełnią kobiety, uzasadniały uplasowanie niniejszych rozważań w przedstawionym tutaj kontekście teoretyczno-empirycznym. Co więcej, przystępując do badań nad uczestnictwem kobiet wiejskich w życiu społeczno – politycznym oraz nad charakterem kapitału społecznego, który reprezentują, przyjęto, iż główną wartością, na gruncie której, poprzez uruchamianie instrumentów i mechanizmów mieszczących się w kanonie działań polityki społecznej, podejmować można próbę budowania i/lub ugruntowywania tożsamości wspólnot lokalnych, jest tradycja, stanowiąca niejednokrotnie podstawę lokalnego patriotyzmu. Tradycja, traktowana jako proces oddolnego tworzenia rzeczywistości społecznej, może oczywiście być niekiedy czynnikiem blokującym oczekiwaną zmianę społeczną. Zazwyczaj jednak decyduje ona zarówno o wspólnotowości, aktywności obywatelskiej, jak i o modernizacji społeczności lokalnych. W znacznej mierze zależy to od tego, z jakim typem społeczności lokalnej mamy do czynienia. Czy jest to społeczność, w której brak jest w zasadzie tradycji lokalnej bądź też ogranicza się ona np. tylko do podtrzymywania miejscowego folkloru; czy też jest to społeczność, w której tradycja jest zmarginalizowana (nie dotyczy np. rozwiązań instytucjonalnych).

Może to też być społeczność, gdzie tradycja funkcjonuje nie tylko w wymiarze mentalnym, ale jest również wykorzystywana do wyznaczania podstawowych celów społeczności, bądź też społeczność, w której tradycja pełni konstytutywną rolę w określeniu jej tożsamości, łącznie z tendencjami separatystycznymi.

Z punktu widzenia owej konstytuującej funkcji tradycji w budowaniu tożsamości społeczności lokalnych mówi się o tzw. słabych i mocnych społecznościach lokalnych [Kurczewska, Kempny, Bajor 1998]. Mocne społeczności to te, których specyfika wynika nie tylko ze swoistości cech infrastruktury gospodarczo-cywilizacyjnej, swoistości wzorów społecznych, odrębności postaw, orientacji czy preferencji politycznych, odrębności kulturowej (specyfika „małej ojczyzny”) czy odrębności społecznej (specyfika ruchliwości społecznej, zawodowej, typ zasiedlenia, stopień homogeniczności również pod względem wyznaniowym itp.), ale również te, w których poziom zaufania społecznego jest relatywnie wyższy.

Jakie są zatem szanse na to – biorąc z jednej strony pod uwagę poziom i zróżnicowanie form uczestnictwa kobiet wiejskich w życiu społeczno-politycznym, z drugiej zaś uwarunkowania instytucjonalne, społeczno-psychologiczne, mentalne i ekonomiczne, które zdaniem kobiet wiejskich sprzyjają bądź utrudniają rozwój tego uczestnictwa – by z czasem większość wiejskich społeczności lokalnych w Polsce zbliżyła się do modelowych kryteriów przypisanych przez Ph. Schmitter’a [1998] społeczeństwu obywatelskiemu? A więc takiemu społeczeństwu, które będzie samo rozwiązywało szereg lokalnych problemów, lepiej i szybciej niż agendy państwa i władza samorządowa, a zarazem takiemu, które swoją aktywność, zarówno sformalizowaną, jak i niesformalizowaną, traktować będzie jako naturalne uzupełnienie działań władzy politycznej. Aby jednak tak się stało, wiejskie społeczności lokalne, zwłaszcza kobiety wiejskie, z racji swoich pełnionych ról rodzinnych i pozarodzinnych, w tym zwłaszcza ról zawodowych, winny mieć stworzone warunki ku temu, aby mogły rozwijać swe uczestnictwo w życiu społeczno-politycznym nie tylko własnej społeczności lokalnej, ale również w skali makrospołecznej.

Zarówno podstawowe jak i dodatkowe ustalenia zawarte w tym artykule pozwalają bowiem stwierdzić, iż choć rozproszony charakter kapitału społecznego kobiet wiejskich wynika ze specyfiki lokalnego środowiska wiejskiego (w którym żyje się trudniej niż w środowisku miejskim, ale występuje większe poczucie wspólnotowości), to jednak ważniejszym jest postrzeganie przez kobiety wiejskie własnej roli społecznej, wyraźnie skoncentrowanej na rodzinie i dzieciach (ta perspektywa wyraźnie zaznaczyła się w badaniach fokusowych, które tutaj nie

zostały omówione). Chcąc zatem aktywizować kobiety wiejskie poprzez odwoływanie się do specyfiki ich kapitału, stanowiącego nieodłączną część kapitału wiejskich społeczności lokalnych, musimy poszukiwać takich rozwiązań, w których znajdzie się również miejsce na te wartości, które pozwolą w większym stopniu wyjść kobietom wiejskim z kręgu grup pierwotnych. Niezależnie od tego, jakie będą konsekwencje zmiany w kapitale społecznym w Polsce, który tworzony jest przede wszystkim przez zbiorowości lokalne oraz struktury pokrewieństwa, to z całą pewnością możemy stwierdzić, na podstawie innych badań, prowadzonych również w Europie, że będzie on miał znaczący wpływ na powodzenie reform, rozwój gospodarczy oraz rozwój sieci obywatelskich powiązań, a tym samym na stabilność systemu społecznego. Jednak należy pamiętać o tym, że czasowo – przestrzenne zróżnicowanie zaufania społecznego i społeczna geneza tego zaufania ciągle wymyka się z ram systematycznych analiz i operacyjnie zdefiniowanych, podstawowych pojęć odnoszących się zarówno do zmiennych tła (kontekstu historycznego, strukturalnego czy kulturowego), zmiennych niezależnych (m.in. zmiennych atrybutowych, relacyjnych, środowiskowych, instytucjonalnych czy psychospołecznych) czy zmiennych zależnych (kultura zaufania jako cecha zbiorowości i zaufanie społeczne jako cecha jednostkowa).

BIBLIOGRAFIA

- Fukuyama F. [1997], *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Warszawa.
- Frykowski M. [2005], *Zaufanie społeczne mieszkańców Łodzi*, Łódź: Wyd. UŁ.
- Frykowski M., Jażdżewska I. [2006], *Popularność „Samoobrony” a potencjał społeczno-ekonomiczny gmin wiejskich województwa łódzkiego w 2005 roku*, „Studia Wyborcze” tom 1, Łódź: Wyd. ŁTN.
- Inglehard R. [1999], *Trust, well-being and Democracy*, [in:] M. Warren (ed.), *Democracy and Trust*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurczewska J., Kempny M., Bajor H. [1998], *Społeczności lokalne jako wspólnoty tradycji – w poszukiwaniu korzeni demokracji*, „Studia Socjologiczne” nr 2.
- Putnam R.D. [2000] *Bowling Alone. The Collapse and Survival of American Community*, New York.
- Robertson R. [1992], *Globalization. Social Theory and Global Culture*, London: Sage Publications.
- Robertson R. [1995], *Globalization. Time- Space and Homogenity* [in:] Featherstone M. and others (eds.), *Global Modernities*, London: Sage Publications.
- Schmitter Ph. [1998], *Dangers, Dilemmas and Prospects for Civil Society and the Consolidation of Democracy*, maszynopis powielony, Kraków.
- Sztompka P. [2000], *Trauma kulturowa. Druga strona zmiany społecznej*, „Przegląd Socjologiczny” t. XLIX/1, Łódź: Wyd. ŁTN.

Sztompka P. [2007], *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków: Wydawnictwo Znak.

Zaufanie społeczne w latach 2002-2008 [2008], Komunikat z badań CBOS-u, Warszawa, luty.

Danuta Walczak-Duraj

University of Łódź

POTENTIAL AND PARTICULARITY OF SOCIAL CAPITAL OF WOMEN
IN RURAL SOCIETY

Summary

The paper focuses on an attempt to diagnose the potential and particularity of social capital among rural women. This type of capital is defined here as both a sort of tool to measure the existing potential for social participation and cooperation of women in local rural community and as a set of basic variables used in the process of creation and supporting social bondages in such communities.

The paper is empirically based on the quantitative research, conducted in July 2007, through questionnaire interview on the representative sample of 1600 women living in various regions of all 16 voivodships of Poland. The research titled: *Factors of rural women participation in social and political life* was a part of a wider research project.

Both main and additional results of the research, reported in the text, lead to the conclusion that although social capital of rural women is rather dispersed and influenced by local specifics of a rural community, such solutions to activate rural women are needed that apply to particularity of their social capital, including values that would support the women to leave their primary groups.

Keywords: Social Capital, Rural Women, Social Participation